

SKALK

Nr. 1

NYT FRA FORTIDEN

Februar 2021

A wooden jar, likely an ancient apothecary jar, with the text "MUMIA ALEXANDRI" printed on it. The jar is made of light-colored wood and shows signs of wear and damage, including a small hole near the top and some staining. The text is in a bold, serif font, with "MUMIA" on the top line and "ALEXANDRI" on the bottom line.

MUMIA
ALEXANDRI

Side 3

"Gudernes hjem" – helligområde og gravplads

Nye undersøgelser af lokalitet i Himmerland afdækker jernalderens tro og ritualer

Side 18

Mumie som medicin på danske apoteker

Gamle apotekerkrugker viser spor efter balsamerede mennesker og kannibalisme

Landnámsfolkenes rødder på Færøerne

Af arkæolog Steffen Stummann Hansen

Rundt omkring i de færøske bygder kan man se cirkulære grubeformede fordybninger i klippeflader eller i større stenblokke, ofte i eller tæt ved vandløb. Disse fordybninger har typisk en diameter på 10-25 cm og nogenlunde samme dybde.

Dem, der ikke ved bedre – og det gælder blandt andet de yngste generationer på Færøerne – vil næppe undre sig over disse gruber og blot betragte dem som et af naturens luner.

De er imidlertid resultatet af menneskelig aktivitet og kan relateres direkte til landska-

bet, som mødte de landnámsfolk, der kom til Færøerne i vikingetiden (fig. 1).

De grubeformede fordybninger ligger i bogstaveligste forstand tilbage som klippefaste, materielle vidnesbyrd om disse tidlige bosættere og deres evne til at tilpasse sig nye forhold og livsvilkår. Her kommer historien om nogle innovative landnámsfolk og deres brug af en lille plante på en ganske anderledes måde.

↓ Fig. 1. Klippeflade (*barkhella*) med cirkulære gruber (*barkkulla*) i åen Kluftá i bygden Haldarsvík på Streymoy. Foto: Steffen Stummann Hansen.

LANDSKABET I VIKINGETID

Pollenbotaniske undersøgelser gennem de sidste 50 år har givet os et godt billede af et færøsk landskab, som i vikingetiden var præget af en busk- og kratvegetation.

De forblæste øer, der alle er tæt omgivet af det salte hav, har ikke tilladt en egentlig skovvækst og kun haft grobund for enkelte, særligt hårdføre arter som dværgbirk, pil og krybende enebær. Dværgbirken har dog, ligesom på Island og i de sydgrønlandske fjorde, kunnet opnå en vis størrelse og kan have formet små lunde på mere beskyttede steder på øerne. De birkevækster, der kunne påvises i det færøske landskab, er dog hurtigt forsvundet. Dels fordi mennesker har udnyttet dem og dernæst, fordi de allestedsgående får har taget godt for sig af retterne i naturens spisekammer.

↑ Fig. 2. Bærkumura/Bærkuvisa (*potentilla erecta*), hvis rod blev udnyttet til fremstilling garvemiddel i det færøske landbrugssamfund. Hele planten har en meget skarp lugt og smag især den røde, træagtige rod. Udvendig er den brun eller næsten sort og indvendig en lys brunrød farve. Roden indeholder mellem 17 og 30 % garvesyre. Foto: Jens-Kjeld Jensen [Nólsoy].

→ Fig. 3. Dette opstillede billede er taget i slutningen af 1940'erne i bygden Koltur på øen af samme navn for at illustrere arbejdsprocessen med udtrækning af ekstrakt fra tormentilrod til brug for garvning af skind. Foto: Holger Rasmussen, Nationalmuseet.

Man har derfor stået i en åbenlys mangel-situation ikke mindst i forbindelse med tømmer til hus- og bådebyggeri, men også på et lidt mindre åbenlyst felt har de manglende træer betydet udfordringer og krævet snarådige løsninger.

ALTERNATIV GARVNING

Igennem alle historiske perioder har menneskenes samfund haft behov for at garve skind og huder til at fremstille blandt andet klæder og sko. Den mest almindelige metode til garvning var at lave et ekstrakt fra træbark, der har et højt indhold af garvesyre. Bark fra egetræ er traditionelt blevet anset for at have den mest optimale kvalitet til dette formål.

Vikingetidens bosættere på Færøerne havde dog et kvalificeret svar på den udfordring, som det træløse landskab gav dem, når det kom til garvning. Svaret lå lige for deres fødder i form af ekstrakt fra roden af tormentilplanten (*potentilla erecta*), der også har et højt indhold af garvesyre (fig. 2).

Rødderne blev gravet op af jorden med en træpind, hvilket typisk var børnearbejde. Herefter var det som regel kvinderne, der tog over med at bearbejde rødderne, så garvesyren kunne trækkes ud af dem. Det skete ved at knuse rødderne i gruber i klippen (fig. 3).

EN HISTORISK BESKRIVELSE

Første gang fænomenet med garvning med tormentilplanten er nævnt, er i den norske præst og historiker Peder Clausson Friis' værk *Norriges og omliggendes Øers Bescriffuelse* skrevet i 1592 og udgivet 1632.

I dette værk, som kan betegnes som den første, pålidelige topografiske beskrivelse af Færøerne, hedder det:

"Den Urt Tormentilla voxer der ofuerflodige / saa at de dermed barcke deris Huder eller Læder / fordi de hafue icke barck aff Træ / oc det blifuer got Lær som saa barckis; en Pige eller Dreng bør at grafue 1/2 Tønde tormentilla en dag / deris Suin blifue oc fede aff tormentilla, dog holde de der icke mange Suin".

FLERE HISTORISKE KILDER

I det næste topografiske arbejde over Færøerne, forfattet af præsten Thomas Tarnovius, *Færøers Beskrivelser* fra 1669, bliver den særlige garvningsmetode også omtalt:

"Den gemene Mand paa Øerne, de bruge Sko af Oxehuder, sælhuder, Kalschin oc lamschin; huilcke huder de meget vel tilberede og barcke med den herlige urt Tormentilla, huilken der udi stor Offuerflødighed voxer, oc kaldis af de fersche Bark".

Tarnovius' umiddelbare efterfølger i rækken af forfattere af Færøernes topografi, Lucas Debes, giver i sin bog fra 1673 også en kort beskrivelse af brugen af Tormentil:

"Dernæst saa vokser her meget overflodig allevegne Tormentilla, hvilken, efterdi Indbyggerne ikke have Bark af Træ til at barke deres Huder med, saa haver Gud og Naturen aabenbart dennem denne Urtes Tørhed, saa at de bruge den til at barke deres Huder og Skind dermed, hvorfor de og kalde den Bark".

SELVE ARBEJDSPROCESSEN

Ingen af de nævnte forfattere beskrev imidlertid detaljerne omkring selve arbejdsprocessen. Det finder vi først hos topografen Jens

Christian Svabo lidt mere end 100 år senere (1781-82):

"Man garver i Almindelighed, med Tormeltil-Roed (Bark) saavel Huder som Skind. Omgangs Maaden er den simpleste, vel kan tænkes; man knuser nemlig disse Rodder smaa med en Steen, kommer Vand dertil, og gnier demne Grød paa Haar-Siden af Skindet, efter at Haarene ere vel afraagede, folder det sammen, saa Haar-Siden vender mod hinanden, og bliver i denne Tilstand liggende en 2 à 3 Dage.

Naar man vil have en guul Farve paa Skindet (Roturo), smør man Barken paa, 2 eller 3 Gange, og hver Gang ligger da Skindet dermed en 2 eller 3 Dage.

Man vasker og tørrer det imellem hver Gang, Barken paasmøres. Naar man vil barke paa denne Maade, rager man ikke Haarene af, men lader Skindet, befugtet, henligge en kort Tid, da Ulden løsner".

FORSKELLIG FARVNING AF SKIND

Svabo beskrev også, hvordan man kunne opnå forskellige farvninger af skindet ved denne proces:

"Roden af Hømilä [skrepper, forf. anm.], som undertiden bruges imellem Tormentillens, skal gjøre Skindet hvidguult. Nogle mene at have erfaret, at Roden af den Tormentille, der voxer i Hjemme-Marken (Hajma-Bark) skal gjøre Skindet blegguult; den, som voxer i Udmarken (Heaä-Bark) rødguult; og den, som voxer imellem Lyng allerrødest. Naar man vil garve blegt, kommes Søevand i Barken, men for at faa det rødguult, som ansees for den smukkeste Farve paa Skindet, kommer man Urin deri".

Det fremgår ligeledes af Svabos beskrivelse, at bark fra drivtømmer blev brugt, hvis man ikke havde andet:

"Paa sine Steder garver man til daglig Brug, naar andet Bark ej kan have, med Speun-Bark [spónbark, forf. anm.] æ: en rødagtig Bark af Træ, uden Tiuvl af Gran, der findes opdreven

↑ Fig. 4. Bonden på Grisigarth ["Grisegård"] på den afsidesliggende ø Foula på Shetland er i færd med at male korn på sin "knokkin stein" i 1902. Det kan være med sådanne typer forhistoriske mortere eller kværne, at man traditionelt har knust tormentilroden. Sådanne mortere blev, uanset formål, aldrig en del af det gamle færøske landbrugssamfund. Foto: Shetland Museum & Archives.

af Soen. Man karver det smaat, kaager det en Stund i Vand, og naar det kun er vel lunkent, kommes Skindet deri, og bliver liggende til næste Dag. Naar Barken er rød, faaer vel Skindet en rød Farve, som dog sortner, naar Skindet tørres".

ET SPROGLIGT AFTRYK

Det, vi får beskrevet igennem kilderne, er en velafprøvet arbejdsproces, der må have hvilet på mange generationers viden og erfaringer. Den har været en meget vigtig del af dagliglivet i det færøske landsbrugssamfund helt tilbage til vikingetiden.

Betydningen og brugen af tormentilplanten er reflekteret i de sproglige overleveringer. Således er det færøske ord for tormentilplanten *Borkuvisa* eller *Borkumura*. Den træpind, som man brugte til at grave rødderne op med, hed *barksneis*, mens klippefladerne, som man brugte som underlag for mortergruberne, blev betegnet *barkhella*.

Selve gruberne i klippen blev kaldt *barkkulla* og den ovale rullesten, der blev brugt til at knuse roden med, for *barksteinur*. I færøsk sammenhæng blev ordene for "bark" og "garvning" således synonymmer.

HVOR STAMMER TRADITIONEN FRA?

Idéen om at udvinde garvesyre fra tormentilplanten til garvning vandt altså hurtigt indpas hos vikingetidens bosættere på de træløse Færøer. Men var det noget, som de selv fandt på, eller hentede de inspiration dertil fra et andet sted?

Brugen af tormentilrod til garvning er stort set helt ukendt på Den Skandinaviske Halvø og i England og det skotske fastland. Det skyldes givetvis, at disse områders rigelige træforekomst har kunnet levere den primært foretrukne træbark til garvningen.

Anderledes forholdt det sig på de skotske øgrupper, der er stort set ligeså træløse som Færøerne. På Shetland og Okrney går tor-

mentilplanten under navnet *Bark*, og som på Færøerne indgår ordet også både i stednavne og betegnelser for de redskaber, der har været brugt i processen med at frembringe det vigtige garvningsmateriale.

MEDBRAGT VIDEN

Garvning med tormentilplanten er imidlertid næppe en norrøn opfindelse gjort i vikingetiden.

At garve skind har været en velkendt proces i årtusinder før vikingetiden, så man må derfor antage, at også viden om tormentilplantens egenskaber har været kendt allerede i de forhistoriske samfund.

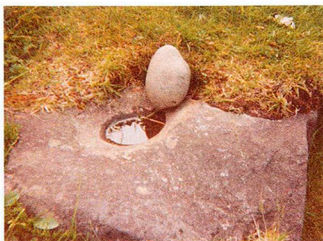
Det er derfor langt mere sandsynligt, at her er tale om en langt ældre tradition, som vikingetidens emigrantsamfund blot overtager og bringer med sig til Færøerne.

Såvel arkæologiske og historiske kilder som sproglige levn peger på kulturel tilknytning mellem områderne omkring det Irske Hav og vikingetidens samfund på Færøerne. I de senere år har genetiske studier ydermere påvist, at langt den overvejende del af landnámstidens kvinder på Færøerne havde deres ophav i områderne omkring det Irske Hav. Så det er oplagt at forestille sig, at de har bragt viden og traditioner med sig til Færøerne.

GRUBE KONTRA KVÆRN

Færøerne blev det nordligste sted i Nordatlanten, hvor tormentilroden blev brugt til garvning. På det ligeledes ret træløse Island har der nemlig ikke været tradition for brug af roden til garvning, da planten stort set ikke forekommer her.

Mens selve metoden således var medbragt til Færøerne, blev der alligevel fundet en speciel færøsk løsning på det med at få knust roden, nemlig i de karakteristiske grubeformede huller i klipper og større stenblokke. Hvor der således overalt i de færøske bygder er bevaret eksempler på knusegruber eller er

↑ Fig. 5. *Barkhella* på lokaliteten Norður á Skarð i den nu forladte bygd Skarð på Borðoy. Selve mørterstenen her var en af de meget få bevarede originale sten, men den er desværre blevet fjernet af en ukendt person. Foto: Steffen Stummann Hansen.

overleveret viden om *barkhella*, så forholder det sig lidt anderledes på de skotske øer. Her kan sådanne forekomster nemlig ikke påvises.

Forskellen mellem de skotske øgrupper og Færøerne ligger antageligt i det forhold, at der på de skotske øer var tale om en tusindårig tradition og, at man her tidligt har udviklet en tradition baseret på forhistoriske mørt- og kværntyper (fig. 4).

FÆRØSK NYTÆNKNING

Vikingetidens bosættere på Færøerne har imidlertid udvist nytænkning, da de nu stod og skulle starte forfra i nye omgivelser. Da processen med knusningen af tormentilroden og det videre arbejde med garvesyren har krævet vand og generelt været beskidt arbejde, har det været oplagt at etablere stationære arbejdspladser ved de talrige åløb, der gennemstrømmer alle færøske bygder ofte lige ved siden af – eller endda mellem gårdene i stedet for inden på selve gårdspladsen.

Den færøske *barkhella* står derfor som et unikt færøsk vidnesbyrd om praktisk sans og nytænkning hos de folk, der for mere end tusind år siden valgte klippeskærene her som deres nye hjemland (fig. 5). ■